

Η ΓΡΑΙΑ ΩΣ ΠΡΟΔΟΤΙΣ ΕΙΣ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ *

Πολλαχού τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ἰδίᾳ εἰς τὸν νησιωτικὸν καὶ ἐκ τοῦ ἡπειρωτικοῦ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Θράκην κ. ἄ., ἀπαντοῦν δημῶδεις παραδόσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται περὶ καταλήψεως ὀχυρῶν θέσεων (κάστρων κ. ἄ.) διὰ τῆς βοηθείας ἐντοπίου γραιάς, ἡ ὁποία ὑπέδειξεν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῆς ὀχυρώσεως ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ καταλάβῃ τὸ φρούριον.

Μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦτο εἶναι γνωστὰ ἔτι καὶ τοῦδε παραδόσεις εἰδικῶς ἐκ τῶν νήσων Κύπρου, Νάξου, Κέας, Ἀμοργοῦ, Χίου καὶ Κυθήρων, ἐκ Δυτ. Θεσσαλίας (Θραψίμι Καρδίτσης), ἐξ Ἡπείρου, πρὸς δὲ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλίαν καὶ Ἀνατολικὴν Θράκην ἐκ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων πρὸ τοῦ 1923.

Εἰς παραδόσιν τὴν ὁποίαν καταγράψαμε τὸ 1969 εἰς Ἄνω Λεύκαρα Κύπρου λέγεται, ὅτι ἐκ τῆς ἐκεῖ πλησίον πηγῆς τῆς καλουμένης τῆς Ἀγίας Μαρίνας, ἐπορίζετο ὕδωρ τὸ κάστρο τῆς Ρήγαινας, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἔξωθι τοῦ χωρίου εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρων, διοχετευομένου τοῦ ὕδατος εἰς τὴν θέσιν ταύτην διὰ σωλήνων.

Ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπολιόρκουν ἄνευ ἀποτελέσματος τὸ κάστρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον υπερήσπιζεν ἡ Ρήγαινα, ἐσκέφθησαν οὗτοι νὰ στερήσουν τοῦτο τοῦ ὕδατος, ἵνα ἀναγκασθῶν οἱ πολιορκούμενοι πρὸς παράδοσιν. Γραιᾶ τις συλληφθεῖσα, ἐξηναγκάσθη ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν νὰ ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον θὰ εὕρισκον τὴν σωλήνωσιν τοῦ ὕδατος. Οἱ ἀμυνόμενοι στερηθέντες οὕτω τοῦ ὕδατος, ὑπεχρεώθησαν ἐκ τῆς δίψης νὰ ἐξέλθουν τοῦ φρουρίου, οὕτω δὲ ὁ ἐχθρὸς ἐγένετο κύριος αὐτοῦ¹.

* Ἀνεκoinώθη εἰς τὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν διηγήσεων, συγκροτηθὲν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ 1 - 6 Σεπτεμβ. 1964.

1. Βλ. Λαογρ. Ἀρχ., χειρ. ἀρ. 2351, σ. 370-371. «Κοντὰ στοῦ χωρκό μας τὰ Λεύκαρα εἶναι τὸ νερό τῆς Ἀγίας Μαρίνας. Αὐτὸ τὸ νερό ἐπαίρναν το μὲ κυβέρκα (=κυψέλαι, σωλήνες εὐρεῖς ἐκ κεράμιου) στοῦ Κάστρο, ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ χωρκό μας δυνὸ ὄρες μὲ τὰ πόδια.

Ἐτσεῖ πάνω ἑκατοῖκα ἡ Ρήγαινα. Ἦσαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ πολεμήσουν τὸ μέρος κ' ἐτσεῖ πάνω, ἔν μποροῦσαν νὰ βκοῦσιν.

Ἐσκέφτηκα νὰ τοὺς κόφουν τὸ νερό ποὺ πάει ἔτσεῖ πάνω. Λαλοῦσιν πὼς ἦσαν μιὰν κοτζιά-

Εἰς τὴν νῆσον Κέα φέρονται περὶ τοῦ πύργου εἰς Ἀγίαν Μαρίναν¹ καὶ τῆς τοποθεσίας Σπόλες² (ἐνθα τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας Καρθαίας) δημῳδαίς παραδόσεις, ὅτι κατελήφθησαν αἱ θέσεις αὗται ὑπὸ ἐχθρῶν (ὑπὸ Τούρκων ὁ πύργος τῆς Ἀγίας Μαρίας) διὰ τῆς ὑποδείξεως εἰς αὐτούς, ὥς καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκ Κύπρου διήγησιν, ὑπὸ γραίας τοῦ ὑδρεύματος τοῦ τόπου, τὸ ὁποῖον οὗτοι κατέστρεψαν, οὕτω δὲ ἐξηναγκάσθησαν οἱ ὑπερασπισταὶ πρὸς παραδόσιν ἔνεκα τῆς στερήσεως τοῦ ὕδατος.

Παράδοσις ἐκ Νάξου (Γαλανάδες) λέγει ὅτι Τοῦρκοι, ἀποβιβασθέντες εἰς Νάξον, ἀνεζήτην τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Φιλωτίου, οἱ ὅποιοι, ἐγκαταλείψαντες τοῦτο, εἶχον κρυβῇ. Ἐνῶ δὲ βοσκὸς τις, συλληφθεὶς, δὲν ἐμαρτύρησεν εἰς αὐτοὺς τὴν κρύπτην, γραία, εἰς ἣν οἱ ἐχθροὶ ὑπεσχέθησαν νὰ χαρίσουν τὴν ζωὴν, ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς σπήλαιον ὅπου ἦσαν οὗτοι κρυμμένοι³.

Εἰς τὴν νῆσον Ἀμοργὸν ὑπάρχουν τὰ τοπωνύμια: «Τοῦ Μαρκουλή» καὶ «τῆς Γριᾶς τὸ γκρέμισμα», τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ παραδόσιν καθ' ἣν πειραταὶ ἀνεζήτην τὸν ἥρωα Μαρκουλήν, ὅστις ἦτο κρημνιστὸς εἰς τὸ σπήλαιον ὅπου ἡ ὁμῶνυμος σήμερον θέσις. Τὸ κρημνίσμα καὶ ἀνεκάλυψαν οὗτοι ὑπὸ τὰς ὁδηγίας γραίας, τὴν ὁποίαν κατόπιν κατεκρήμνισαν ἐπὶ τὴν ἀποτομὴν θέσιν ἔξωθεν τοῦ σπηλαίου πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ὠνομάσθη ἡ θέσις σήμερον «τῆς Γριᾶς τὸ γκρέμισμα»⁴.

Εἰς Κύθηρα λέγεται ἀπλῶς περὶ γυναικός, ἡ ὁποία, συλληφθεῖσα ἔξω τοῦ πο-

καρῆ (=γραία) καὶ ἐβίασαν τὴν νὰ τοὺς πῇ πόθεν πίνουν νερὸ ἔξει πάνω.

Λέει τους: Νὰ πάρετε μιὰ φοράδα νὰ τὴ φήσετε νὰ διψᾷ πέντε μέρες καὶ νὰ τὴν ξαπολύσετε ἔκλειχαμαι πὺν θὰ σκαλίσῃ νὰ θειάψετε (=σκάψετε) καὶ νὰ βρῆτε τὸ νερό.

Ἐπῆεν ἡ φοράδα καὶ ἤδραν το κ' ἔκοψάν το. Ὅταν ἔκοψαν τὸ νερὸ αὐτοὶ πού 'σαν μέσ' στο κάστρο ἐκατέβηκαν μέσ' στο κάμπο κ' ἐπολέμησαν. Ἐγινε μεγάλη σφαγή. Τὸ μέρος αὐτὸ ὅστις σήμερον ὀνομάζεται Σφαίρα, καὶ ἀπὸ τῆ σφαγῆ τὴν πολλὴ ἡ γῆ ἐχόρτασε γαῖμα...». Παραλλαγὰς τῆς παραδόσεως ταύτης βλ. εἰς τὸ περ. «Μαθητικὴ Ἑστία», ἔτ. Δ' (1953) ἀρ. 10, σ. 39, ἔτ. Ε' (1955) ἀρ. 15, σ. 158.

1. «Ἡ Ἀγία Μαρίνα ἦταν παλαιὰ μοναστήρι... Τότες πὺν ἤρθαν οἱ Τοῦρκοι ἐπήγανε στο μοναστήρι οἱ Χριστιανοὶ κ' ἐκλειστήκανε... Μιὰ γριὰ ἐμαρτύρησε ἀπὸ πὺν παίρνουνε νερὸ κ' ἐβίανε καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐκόψανε τὸ νερὸ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀναγκαστήκανε νὰ παραδοθοῦνε» (Λ.Α. χειρ., ἀρ. 2340, σ. 186, συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κέα, 1960).

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 364.

3. Βλ. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 1466, σ. 342 (συλλ. Δ. Κορακίτου, Γαλανάδες Νάξου, 1920). Τὴν παράδοσιν ταύτην ὡς καὶ τὴν ἐπομένην ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Στ. Ἡμέλλον, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ ἐντεῦθεν.

4. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 2764, σ. 55 (συλλ. Στ. Ἡμέλλου, Λαγκάδα Ἀμοργοῦ, 1963).

λιορκουμένου φρουρίου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ἐπειθαναγκάσθη ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ κλειδιά τῆς πόλεως ¹.

Ἐκ προσφύγων ἀπὸ τὸν Στενίμαχον τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας προέρχεται ἡ παράδοσις καθ' ἣν ἡ λιθίνη προεσχὴ, καλουμένη Ἀναθεματίστρα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὀνόματι «Κούτρα» τοῦ ὄρους Ροδόπη, θεωρεῖται ὡς μορφὴ ἀπολιθωμένης γυναικός. Παραδίδεται δὲ σχετικῶς ὅτι, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐπολιόρκουν ἄνευ ἀποτελέσματος τὸ φρούριον τοῦ Στενιμάχου, γυνὴ τις, ἱσταμένη ἐκεῖ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ροδόπης καὶ νήθουσα, ἔδειξεν εἰς τὸν ἐχθρὸν δίοδον δι' ἧς ἐπέτυχεν οὗτος νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ καταλάβῃ τὸ φρούριον. Ὁ προδοθεὶς βασιλεὺς «κατηράσθη τότε τὴν προδότριαν ἥτις μετεβλήθη ὡς εἶχεν εἰς λίθον» ².

Τὸ θέμα τοῦτο τῆς προδοσίας γενικῶς ὑπὸ γραίας ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας λαϊκὰς παραδόσεις. Οὕτως εἰς τὸ Θρακίμι, εἰς τὴν περιφέρειαν Καρδίτσης, ὑπάρχει ἡ παράδοσις περὶ ἀνακαλύψεως τοῦ ὑδρεύματος πλησιοχώρου φρουρίου εἰς τὴν τοποθεσίαν «Κολοκριά» ³ καθ' ὅμοιον τρόπον, ὡς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκ Κύπρου, εἰς δὲ Ἡπειρωτικὴν λέγεται περὶ ὑποδείξεως ὑπὸ γραίας εἰς τὸν ἐχθρὸν, τοὺς Τούρκους, τοῦ τόπου εἰς Σωφράτικα ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργυροκάστρου ⁴.

Εἰς ἄλλας παραδόσεις τέλος ἀναφέρεται ἡ γραία ὡς ἡ αἰτία τῆς καταλύσεως τοῦ ἐχθροῦ οὐκ ἐκ εὐθείας διὰ προδοσίας ὑπ' αὐτῆς ἀλλ' ἐνεκα γεγονότων σχετικῶν, ἥτοι συλλήψεως γραίας ὑπὸ Τούρκων ἐξώδε τῆς κρύπτῃς τῶν ὁμοχωρίων της (Μεστὰ Χίου) ⁵, ἐγκαταλείψεως ὑπ' αὐτῆς τοῦ τόπου εἰς τὴν βρύσιν, τὸ ὅποιον, ἐκτυλισσόμενον πρὸς τὸν κρυψῶνα, ὠδήγησεν οὕτως τὸν ἐχθρὸν πρὸς ἀνακάλυψίν του (Ὅριον Εὐβοίας) ⁶, εἶτα ἐκ τῆς ἐξόδου καὶ εἰσόδου διὰ θυρίδος τοῦ κάστρου ποντιοῦ, ἀνήκοντος εἰς γραίαν (Σαμόκοβον Ἀνατ. Θράκης) ⁷ κλπ.

Σημειοῦμεν ἔτι ὅτι ἡ γραία, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ, θέμα πολὺ κοινὸν εἰς τὴν

1. Βλ. Ἰωάνν. Π. Κασμάτη, Ἀπὸ τὴν παλαιὰ καὶ σύγχρονη Κυθηραϊκὴ ζωὴ. Μέρ. Α'. Ἀθῆναι 1957, σ. 77-78.

2. Λ.Α. χειρ. ἀρ. 896, σ. 68. (συνλ. Βλ. Σκορδέλη. Φιλιππούπολις, 1873). Ἡ παράδοσις αὕτη ἐδημοσιεύθη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Σκορδέλη εἰς τὴν Ἑστίαν, ἔτ. ΚΔ' (1887) σ. 438. Βλ. ἔτι περὶ τῆς διηγέσεως ταύτης καὶ εἰς Κοσμᾶ Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Ὁ Στενίμαχος, ἐν Ἀθῆναις 1962, σ. 67, 140-141, ἔνθα ἡ τοποθεσία «Ἀναθεματίστρα» ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα «Ἀναθεματισμένη».

3. ΛΑ χειρ., ἀρ. 2301, σ. 481, συνλ. Δ. Λουκάτου, 1959.

4. Βλ. Κώστα Κρυστάλλη, Τὰ ἅπαντα, Ἀθῆναι 1948, σ. 148-152.

5. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 692, σ. 61, συνλ. Στ. Βίου.

6. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 1608, σ. 85-86, συνλ. Ν. Δαλλιάννης, Ὅριον Εὐβοίας 1930.

7. Βλ. Δημ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Σαμοκοβίου Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θράκ. Λαογρ. καὶ γλωσσ. Θη.σ., 7 (1940-41) σ. 147, 148.

δημώδη παραδόσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλων λαῶν. Οὕτως ἀναφέρεται αὕτη εὐρύτατα εἰς παροιμίας καὶ γνώμας¹ ἐπίσης ἀπαντᾷ αὕτη εἰς μαγικάς ἐνεργείας καὶ πράξεις ὡς τὸ κύριον πρόσωπον, πρὸς δὲ καὶ εἰς παραμύθια ἑλληνικά καὶ ἄλλων λαῶν², εἰς τὰ ὁποῖα αὕτη συμβουλεύει ἢ συνεργεῖ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν δυσκόλων πράξεων. Αὕτη ἀπαντᾷ προσέτι καὶ εἰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, εἰδικῶς εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ τῆς ἀπολιθώσεως ὑπὸ τοῦ Μάρτη γραιῆς βοσκοῦ μαζί μὲ τὰ πρόβατά της, διότι τὸν περιεφρόνησεν³.

Ἡ διήγησις αὕτη περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραιῆς μὲ τὰ πρόβατα ἢ τὰ τυριά της ὑπὸ τοῦ Μάρτη συνεχίζει ἀσφαλῶς παλαιὰν παράδοσιν, ὡς περὶ τούτου συνάγεται καὶ ἐκ τῆς πλατείας διαδόσεώς της εἰς πλείστας περιοχάς ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τοπωνυμίων μὲ τὰ ὀνόματα: τῆς Γραιῆς ὁ σωρός, τῆς Γραιῆς τὸ πῆδημα, τῆς Γραιῆς τὸ μῆγμα κ.ἄ.⁴ Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ἡ γνώμη, ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐνταῦθα Γραιῖα διασώζεται ἀρχαία λέξις ἢ ὁποῖα ἐσήμαινε Γαῖα⁵.

Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραιῆς ὡς καὶ τῶν παραμυθιακῶν διηγήσεων περὶ παροχῆς βοηθείας ὑπ' αὐτῆς εἰς ἐκτέλεσιν δυσκόλων πράξεων, δύνανται νὰ διακριθῶν εἰς ἰδιαίτερον κύκλον αἱ ὡς ἀνωτέρω δημώδεις παραδόσεις ἐκ Κύπρου, Νάξου, Ἀμοργου, Ἀσπ. Ρωμυλίας καὶ ἄλλα περὶ τῆς γραιῆς, διὰ προδοσίας τῆς ὁποίας ἐγένετο κατεφθιγμένη ἢ ἄλλως ἐπηρεαζομένη θέσεων (πύργων, πόλεων κ.ἄ.).

Τοῦ τύπου τούτου τῶν διηγήσεων, διὰ τὰς περὶ τῆς προδοτικῆς γραιῆς, παλαιότεραν παραλλαγὴν γνωρίζω τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἰω. Τζέτζου (12 αἰ.) εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὴν Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 826: καὶ πέμπελον γραῦν μαρμαρουμένην δέμας (=τὴν φλύαρον γραιῖαν τῆς ὁποίας τὸ σῶμα ἀπελιθώθη). Ὁ

1. Βλ. Νικ. Ἀνδριώτου, Δοκίμιον γὰρ λαογραφικὴ σύνθεσις, Νέα Ἑστία, 24 (1938) σ. 1373 κέξ.

2. Βλ. προχείρως α) περὶ τῶν ἑλληνικῶν: περ. Παρνασσός 9 (1885) σ. 360-61. Δελτ. Ἰστ. Ἑθν. Ἑταιρ., Α' (1883-84) σ. 694. Κρητ. Λαός, Α' (1909) σ. 78. Βλ. καὶ Γ: Μέγαν εἰς Λαογρ. τόμ. 15, 1953, σ. 9 ἀρ. 3, σ. 9-10 ἀρ. 4, σ. 20 καὶ εἰς Mélanges Octaveet Melpo Merlier, tome II, 1956, σ. 153, 160, 163-166, 169. Στίλπ. II. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, ἐν Ἀθήναις [1920], σ. 142 κ.έξ. β) περὶ τῶν ξένων: J. Bolte und G. Polívka, Anmerkungen zu den Kindern- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Bd. I, ἀρ. 14, Bd. II, ἀρ. 122, 125, 133. Stith Thompson, Motif-Index of Folk-Literature, H. 971, K. 2293.

3. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Α', 1904, σ. 166, ἀρ. 303 (Ἰμβρου). Πρβλ. καὶ Κ. Α. Ρωμαιοῦ, Ἡ Γραιῖα, μυθικὴ μορφή ἀρχαία. Προσφορά εἰς Στίλπωνα II. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 564.

4. Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαιοῦ, ἐνθ' ἀν., σ. 566 κ. έξ.

5. ἐνθ' ἀν., σ. 578.

Τζέτζης συνδέει τὸν στίχον τοῦτον πρὸς τὴν διήγησιν εἰς τὴν Ὀδύσσ. θ, 226-366 ἔνθα λέγεται, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη, ὀργισθεῖσα μετὰ τὸν χλευασμὸν τῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν, ὅτε κατελήφθη μοιχευομένη μετὰ τὸν Ἄρην, ἀπῆλθεν εἰς Κύπρον ὅπου καὶ ἐκρύβη· προσθέτει δὲ ὁ Τζέτζης, ὅτι «οἱ Θεοὶ ἐρευνῶντες ἐκεῖσε εὔρον αὐτήν, γράος ὑποδειξάσης τὸν τόπον ἔνθα ἦν κεκρυμμένη, ἐρωτηθείσης παρὰ τῶν Θεῶν, εἰ οἶδε ποῦ ἐστὶν Ἀφροδίτη. Ἦν ἡ Ἀφροδίτη ὀργισθεῖσα ἐμαρμάρωσε καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἴσταιται ἡ στήλη αὐτῆς ἐκεῖσε»¹.

Σημειωτέον ὅτι περὶ ἀπολιθώσεως γυναικὸς ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀρχαῖος μῦθος εἰς Κύπρον. Κατὰ τοῦτον ἡ νεᾶνις Ἀναξαρέτη ἀπελιθώθη ὑπὸ τῆς Θεᾶς, διότι περιεφρόνησεν, ἀκόμη καὶ νεκρόν, τὸν Ἴφιν, ὁ ὁποῖος ἠτύοκτόνησε διὰ τὸν ἔρωτα πρὸς αὐτήν². Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν, ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἑρμῆσιάνακτος (Ἀντωνίου Λιβεράλις, Μεταμορφ. συναγ. λθ' (ἐκδ. G.A. Koch), ἡ ἀπολιθωθείσα ἐκαλεῖτο Ἀρσινόη, ὁ δὲ ἀποβιώσας ἐραστὴς Ἀρκεοφῶν³.

Ἐκ τῶν κυπριακῶν μύθων τούτων ἀποσπᾶται νὰ θεωρήσωμεν παλαιότερον τὸν περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραιᾶς, ἡ ὁποία ὑπέδραξεν εἰς τοὺς Ὀλυμπίους τὴν κρύπτην ὅπου εἶχε καταφύγει ἡ Ἀφροδίτη.

Αἱ νεοῦληνικαὶ, ὡς ἄνω, παραδόσεις μετὰ τὸ αὐτὸ θέμα, δηλ. τῆς γραιᾶς προδοτικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον εἰς τὴν ἐκ Στεφανίου ἀναφέρεται περὶ τῆς ἀπολιθώσεως αὐτῆς κατόπιν κατάρας, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον μῦθον, εἰς δὲ τὴν ἐκ Ἀμοργοῦ περὶ κατακρημνισεώς της ὑπὸ ἐχθρῶν, ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀποτελοῦν ὡς θέμα ἐπιβίωσιν εἰς τὸν λαὸν ἀρχαίων μύθων τοῦ τύπου ὡς ἂνωτέρω, περὶ τῆς ἀπολιθώσεως ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης τῆς προδοτικῆς γραιᾶς.

Ὁ μῦθος οὗτος μετὰ θέμα γενικῶς τὴν γραιᾶν ὡς προδοτὶν θὰ ἦτο καὶ τότε νομίζω εὐρὲως διαδεδομένος εἰς τὸν λαόν, θὰ ἀνῆκε δ' ἴσως εἰς κύκλον παραδόσεων, σχετικῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων κατὰ τοὺς πρωίμους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος ἀσκουμένην συστηματικῶς πειρατείαν καὶ ληστείαν ὡς μέσον βιοπορισμοῦ. Περὶ τοῦ τρόπου τούτου τοῦ βίου ἀναφέρεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν Ὀδύσσ. θ 158-164, μαρτυρεῖ δὲ σαφῶς ἀργότερον ὁ Θουκυδίδης (Α' 5, 7, 8).

1. Ἰω. Τζέτζης, Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξ. στ. 826 (ἐκδ. Chr. Gott. Müller, vol. II, 1811, σ. 812). Τὴν παράδοσιν ταύτην παραθέτει ὡς βυζαντινὴν ὁ Φαῖδ. Κουκουλές, εἰς συλλογὴν τοῦ βυζαντινῶν παραδόσεων. Βλ. εἰς Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., 22 (1952), σ. 16 (=Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμός, ΣΤ', σ. 309).

2. Ovid. Μεταμ. IV, 760.

3. Ὁ Πλούταρχος. (Ἑρωτικ. Δ) καλεῖ τὸν νέον τοῦτον Εὐξύνθετον, τὴν δὲ σκληρόκαρδον νέαν Λευκομάντιν. Βλ. πλήρη βιβλιογραφίαν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Λυκόφρονος ὑπὸ Carl von Holzinger, Leipzig 1895, σ. 290 (στ. 826).

R É S U M É

La vieille femme comme traîtresse dans les légendes populaires grecques.

par G. Spyridakis

Dans maints districts du territoire hellénique tout particulièrement dans les îles et dans certaines régions de Thrace, de Roumélie, de Thessalie etc. on trouve des légendes dans lesquelles une vieille femme du pays joue le rôle de traîtresse pendant le siège des fortifications. Elle désigne à l'assiégeant d'un château fort le point faible de la fortification, ce qui permet à l'ennemi de s'en emparer facilement etc.

Dans une légende que l'auteur a enregistrée en 1960, à Ano Lefkara (Chypre), il est dit qu'une source nommée Aghia Marina approvisionnait en eau le château-fort, situé à deux heures de distance du village. L'eau y parvenait par des canalisations.

Lorsque les Vénitiens assiégèrent ce château-fort, qui était défendu par la Reine (Πήγαινα) et dont ils ne parvenaient pas à s'emparer, ils décidèrent de détruire le système d'adduction d'eau, afin de contraindre les assiégés à se rendre. Une vieille femme, arrêtée par les assiégeants, fut forcée de leur désigner l'emplacement des tuyaux. Les défenseurs privés d'eau durent sortir du fort, et c'est ainsi que l'ennemi parvint à s'en emparer.

Il existe dans l'île de Kéa des légendes analogues, relatives au château-fort de Pyrgos à Aghia Marina, et à celui qui est situé au lieu-dit Spolès (où se trouvent les ruines de l'antique Karthaia). Ces forts furent occupés par l'ennemi à la suite d'indications fournies par une vieille sur le système d'approvisionnement en eau. En détruisant la canalisation l'ennemi força les défenseurs à se rendre.

Une autre légende populaire de Galanades (à l'île Naxos) rapporte que les Turcs, après avoir débarqué à Naxos se mirent à la recherche des habitants qui se cachaient après avoir abandonné leur village. Tandis qu'un berger qu'ils avaient arrêté refusait de leur dévoiler l'emplacement de la cachette, une vieille femme, à laquelle ils avaient promis la vie sauve, les conduisit jusqu'à la grotte où les villageois s'étaient réfugiés.

Dans l'île d'Amorgos il existe deux emplacements, l'un nommé «Mar-

couli», l'autre «Précipice de la vieille femme». Ils sont liés tous deux à la légende suivante. Des pirates partis à la recherche du héros Marcoulis, caché dans la grotte de même nom, parvinrent à découvrir sa retraite grâce aux indications d'une vieille femme, que par la suite ils la précipitèrent dans la mer du haut de la dite grotte.

A Cythère (Cérigo) il est également question d'une femme qui, arrêtée par les assiégeants devant le fort de St Démétrius, fut contrainte par eux de leur livrer les clefs de la ville.

Des réfugiés de Sténimachos, en Roumélie Orientale, connaissent une légende selon laquelle une saillie rocheuse, dénommée Koutra et située au sommet du mont Rhodope, représente une femme pétrifiée. Au moment où les Turcs assiégeaient la ville, une femme se trouvant au haut de la montagne indiqua à l'ennemi un passage par où celui-ci parvint à se faufiler et à occuper la forteresse. Le roi trahi maudit la traîtresse qui fut changée en pierre.

Ce thème de la vieille traîtresse se trouve encore dans des légendes de Thessalie Occidentale et d'Épire du Nord.

La vieille femme, considérée comme conseillère et complice pour la réussite d'un projet constitue, comme on le sait, un thème commun dans la tradition populaire et en particulier dans les contes, non seulement dans ceux du peuple grec mais aussi dans ceux d'autres peuples.

Déjà dans l'antiquité la vieille femme apparaît comme le personnage principal dans les activités magiques. Dans les contes même elle assiste, comme aide ou conseillère, à l'exécution d'opérations difficiles. Elle apparaît de même dans les légendes populaires, comme dans le cycle de la vieille bergère pétrifiée par le froid du mois de mars en punition de son dédain envers ce mois.

Le conte de la vieille bergère pétrifiée avec ses moutons ou ses fromages appartient à une légende déjà très ancienne. Sa diffusion ainsi qu'un grand nombre de toponymies comme celles du «Cadavre de la Vieille», du «Saut de la Vieille», du «Tombeau de la Vieille» et d'autres semblables le prouvent.

On a même soutenu que dans ces cas le nom de Γραία (vieille) provient du mot antique Γραία (terre).

On doit distinguer ces dernières légendes de celles connues à Chypre, Naxos, Amorgos et en Roumélie Orientale, qui traitent de l'assistance

donnée par une vieille femme durant l'assaut d'une place forte, légendes qui appartiennent à un cycle spécial.

La plus ancienne variante appartenant à ce cycle est celle citée par Jean Tzetzés (12ème siècle) dans ses Commentaires sur l'«Alexandra» de Lycophron, vers 826. Il est dit dans ce poème et ces commentaires qu'Aphrodite tournée en dérision par les Dieux de l'Olympe à cause de son adultère avec Arès, s'irrita et se cacha à Chypre. L'ayant recherchée en vain, les Dieux finirent par la retrouver grâce aux indications d'une vieille femme qu'Aphrodite furieuse métamorphosa en pierre. Tzetzés rapporte également qu'«une stèle s'élève encore de nos jours sur cet emplacement».

Il existe aussi à Chypre une autre légende antique ayant pour thème la pétrification d'une fille par Aphrodite. Cette fille nommée Anaxarète ayant méprisé un amoureux du nom d'Iphis, même après qu'il se fût suicidé par amour pour elle, fut pétrifiée par la Déesse.

Parmi ces mythes Chypriotes celui de la traîtresse pétrifiée doit être considéré comme étant le plus ancien.

Comme dans le mythe antique, parmi les légendes populaires néohelléniques, seule la légende de Stepmachos fait allusion à la pétrification de la traîtresse, survenue à la suite d'une malédiction.

L'auteur estime que ces légendes doivent constituer une survivance populaire du mythe antique de la vieille traîtresse changée en pierre par Aphrodite. Cette dernière forme devait également être populaire dans l'antiquité.

Le mythe de la vieille traîtresse en général, croit l'auteur, devait être alors aussi répandu, et appartenait peut-être à un cycle de légendes relatives à la piraterie et au pillage, exercés systématiquement comme moyen d'approvisionnement à une époque reculée, par les Grecs et par les Barbares; le fait est attesté explicitement dans l'Odyssée VIII, 158-164, et plus tard dans Thucydide (I 5, 7, 8).